

Робството и свободата в поезията на Христо Ботев

Жизненият подвиг и литературното творчество на гениалния поет и революционер Христо Ботев бележат върховната точка в развитието на българската предосвобожденска епоха. Именно Христо Ботев е онази личност, която вижда най-далеч във времето, изразява най-пълно всенародните настроения и посочва най-верния път за националното ни освобождение. Създател на неголямо, но изключително по художествените си качества творческо дело, Ботев оставя литературно наследство, което надхвърля границите на българската национална култура и придобива общочовешка значимост. Това качество на Ботевото художествено дело е най-мощно изразено в поезията му.

Централно място в нея заема темата за робството и неговото преодоляване чрез стремежа към свобода. Творчеството на Ботев е страстно отрицание на робството. В поезията му османското иго прераства в символ на националното потисничество и изтребление, на политическо безправие и социално грабителство. Елегичните настроения се преплитат със сатирична злъч и яростна ненавист. Осъзнал потребностите на своето време, Ботев рисува суровата реалност и изисква от читателя активно и категорично отношение по поставените проблеми с цел постигане на свободата. С пластични картини и философски размисли, с условни и реалистични образи поета атакува съзнанието на своите съвременници, за да ги приобщи към един нов революционен идеал, който обединява националните ценности със социалните и общочовешките. В ботевата поезия естественият израз на цялостната интерпретация на робството получава своята завършеност в контрапунктната идея за свобода. В лириката си Ботев е осветил разбирането си за свобода - тя изисква от човека на напредъка, решен да върви смело напред, да отрече игото на деспотизма в обществото, да отхвърли насието на имотните класи над народа. Свободата неизменно присъства в творбите на поета като висша цел, като национален идеал. От такива чувства и идеи са пропити стихотворенията "Елегия" и "Борба", "В механата" и "Моята молитва", "Странник" и "Гергьовден", "На прощаване" и "Хаджи Димитър".

В стихотворението "Елегия" ужасът на робството е пресъздаден с обобщащата мощ на условния образ. В поетиката на творбата място са намерили народните символи на игото - окови, хомот, библейският символ на страданието - кръст и образът на "робската люлка", създаден от самия поет. Всеки от тези символи разкрива характерни черти на робството като социално-политическо явление, което деформира колективното и индивидуалното съзнание. Известно е, че оковите и хомотът са символи на не-свободата, утвърдени от фолклорното и всекидневното съзнание. Глухият и страшен

гръм на оковите ехти, хомотът, запрегнат с ятаган, и "тежките вериги, ръждясали от кърви и сълзи", са символи на

насилието и унизеното човешко достойнство. Към въздействието на традиционните народни символи се прибавят и внушенията на библейския мит за кръстните мъки. У Ботев общочовешкият културен модел - тялото на Спасителя е приковано към кръста - се трансформира в "кръстът е забит в живо тело". Размяната на местата на субекта и предикта изостря представата за непоносимост на страданието. А широкият библейски и исторически контекст, в който се разгръща митът, и асоциирането на виновните за народното страдание с онези, "що спасителят прободете", и с Юда, разширява и задълбочава аналогията с теглото на народа и кръстните мъки, за да му предаде всечовешки измерения.

Третият символ на робството - "лълката" - не получава по-нататъшно развитие в елегията. Но ситуиран в началото на творбата и като ядро на риторичен въпрос и етимологична фигура - "Кой те в таз робска люлка люлее?", той се превръща във водещ образ и основно средство за отричане на робството.

Социално-революционните творби на Ботев са страстно изобличение на институциите на робството и на техните крепители. Обект на осмиване и гневно отрицание са произволът на османската власт и на българските чорбаджии, и основни постулати на правителството, политическите илюзии на просветители и конформисти, лъжепатриотизмът и робската пасивност.

Основният образ на експлоататорите в "Елегия" - "смок е засмукал живот народен, смучат го наши и чужди гости", получава и по-конкретни измерения в сатирично-елегичните творби на Ботев. Стихотворението "В механата" очертава лика на тирана чрез една градация, изградена върху анафората "грабят", творбата заклеява олчността на чорбаджии, търговци, попове - на всички онези, които "грабят с благороден начин" собствения си народ.

Срещу тях е насочен гневът на поета и в "Борба", предизвикан от вековния предрасъдак на масите за тъждественост на богатство и почтеност. Още по-безпощаден към робската психология е поетът в сатирите "Гергьовден" и "Странник". "Странник" е бунт срещу сляпото следване на повелята за продължение на рода, която приравнява човека към скота. А в "Гергьовден", отъждествявайки народа със стадо, поетът осмива

безсмислието на един празник, изравнил макар и за миг богатите с бедните, които с пиянството си възхваляват потисничеството.

Без да уневинява предрасъдаците и илюзиите на народните маси, Ботев насочва сатиричния си прицел към крепителите на вековните заблуди. В "Елегия" тяхното изобличение е постигнато главно по метонимичен път - те са "сган избрана", "в сюртуци, в реси и слепи с очи". В "Борба" условното им представяне отстъпва място на прякото им назоваване: попът, учителят, журналистът. Поетът страстно ненавижда образованите слуги на "обществения мъчител", защото всички те търсят идеологическо оправдание на социалното неравноправие в догмите на религията и в доктрината на еволюционизма. За тяхното заклеймяване особена роля играят грубата лексика и просторечието, натоварени с отрицателна ескпресия. "Стадо от вълци в овчи кожи", "дивак учител", "скотско племе" и "православните скотове", "глупци" и "идиоти" внасят сатирично-публицистичен елемент в неговата поезия и подчертават идеологическата му безкомпромисност.

Със същата безкомпромисност поезията на Ботев воюва и срещу онези принципи в християнската религия, които я легитимират през вековете като философия на търпението и смирението. В "Елегия" и "Борба", в "Моята молитва" и "Гергьовден" той воюва срещу нея със собствените ѝ оръжия. Библейският цитат, буквален и пародиян, се превръща в средство за борба срещу църквата и клира. В борбата срещу ненавистните за поета постулати на търпението и страха от бога се използват преки цитати от библийския текст: "Търпи и ще си спасиш душата!" и "Бой се от бога, почитай царя!". Сарказмът на Ботев става още по-ярък, когато на пародийна трансформация се подлага библийският модел: "бог не наказва когото мрази", когато се травестира "чуждото" слово, религиозната проповед: "търпи, моли се, кога те бият, кожата да ти одере звярът". На лице е остър конфликт, непознат за ранната възрожденска литература, между християнския идеологически модел и Ботевата нетърпимост към мъдростта, увековечаваща потисничеството. Резултат от този конфликт е преобръщането на основния смисъл на цитирания текст, което сменя булото на святост от постулатите на християнството. Но да се вижда само Ботевият атеизъм е най-мекото казано мисловно и естетическо късогледство. Защото темата за отхвърлянето на вярата в християнския бог е чисто художествен прием. Чрез тази тема борецът отново поставя нееднократно дискутираните в поезията и публицистиката проблеми за робството и свободата. С "Моята молитва" Ботев си поставя за задача не толкова да отхвърли една религия, колкото да заяви високо и недвусмислено своята вяра в разума и свободата - две същности, които са основата на неговия светоглед, на отношението му към човека и света.

Разочарованието и недоволството от живота лежат в началото на осъзнаването на

лирическият герой на Ботев на необходимостта от бунт. Идеята за свобода налага диаметрално противоположни особености на образната система на Ботевата поезия, главно в емоционалното ѝ звучене и спецификата на самата символика. Фолклорният юнак и хайдутин и целият техен "юнашки" и "хайдутински" свят се превръщат в поезията на Ботев в метафора, която насища нейната поетическа символика с нови, неприсъщи в такава степен на фолклора изразни възможности. В символиката на идеята за свобода взимат участие и представи от абстрактен-социален и гражданско-политически характер. Борбата, свободата, патриотизмът, жертвоготовност - това са най-общо казано, идейните координати на образната система.

Поетът се придържа към един зрим или уловим образ на тази идея, който има конкретни измерения. Един от количествените показатели на тази конкретност е тоталната разпространеност на идеята за свобода, разнасяна чрез песента за подвига на Чавдар войвода:

"...на Странджа баир гората,

на Ирин-Пирин тревата;

...от Цариграда до Сръбско,

...от Бяло море до Дунав -

по румелийски полета..."

Прави впечатление и фактът, че в поезията си Христо Ботев усилва звученето на представата за всеобхватност на тази идея по още един начин - чрез внушаване на мисълта за множеството топови, в които е пламнало свободолюбието. Отправна точка в това отношение е "бащиното огнище", родният дом, в които се пазят "заръците" на бащата хайдутин. Именно тук са и онези образи, чрез които мисълта за необходимост от свободата изкристализира още по-ясно - образът на майката страдалка и на невръсните братя. Идеята за осмислянето на човешкия живот чрез порива към свобода се пренася и

във взаимоотношенията, които лирическият герой установява с близкия до сърцето си човек - любимата, или с хората със сродна душа - приятелите. Така пътят на идеята за свобода в поезията на Ботев очертава физическата периферия на измеренията си. Апотеоз на тези измерения стават образите на гората и на Балкана - реалните пазители на свободолюбието. Жаждата за свобода мотивира поведението на роба в още две изключително важни време-пространствени изяви на неговото битийно-духовно присъствие: в механата и в молитвата към Бога. В механата, кокретно-временното, където робът би трябвало да бъде активен, той е непостоянен в чувствата си към свободата. Основната задача на Ботевата поезия е да внуши и пренесе словото на свободата.

Осмислянето на реалностите по нов начин мотивира поавата на един нов идеал у човека, който е прегърнал идеята за свобода. В йерархията на православното християнство синоним на последователност в борбата със злото е образът на свети Георги. Неговата неуморна борба в името на духовната чистота на хората е израз на духовно предводителство. Ето защо в земния живот на хората аналог на ролята на свети Георги е овчарят, пастирът, който води стадото, води поверените нему души към живот, към физическо и духовно спасение.

Основен акцент в идеята за свобода е отреден на участието в борбата "за правда" и на възможните варианти в личната съдба на бунтаря. Водещ мотив за революционната активност на героя е на първо място "гласът народен", който го зове за възмездие към "врага си безверни". Вторият подтик идва от най-добрите качества на българина - смелост и патриотично самочувствие, чийто ревностен носител е лирическият герой на Ботев. Те повеждат бунтовника по стръмните пътеки на борбата за свобода. Пред тази главна идея в живота на Ботевия герой бледнеят всички останали чувства и страсти. Обсебен изцяло от мисълта за свобода, бунтовникът се превръща в хайдутин - традиционен и исторически достоверен образ на народен закрилник. В поезията на Ботев обаче има момент, който надраства смисъла на хайдушкото движение. Този момент е свързан с осмисления обобщен край на хайдушката бора, който непременно търси изхода от борбата. Затова в смисъл на борбата са издигнати два възможни финала - свобода и смърт. В Ботевата лирика саможертвата в борбата за свобода е най-важната ценност по пътя към нравствено обновление на човешкия дух. Изразена с гениалната мисъл на поета: "Тоз, който падне в бой за свободата,

той не умира,..."

Саможертвата на Ботевия герой представлява конкретно-истореска актуализация и на

основния християнски закон за безкористната любов към ближния. Но у Ботев смисълът на това библейско изречение не е закъснялото покаяние на поета, а прозрението за възродената, за възкръсналата в нов облик духовна еманация на вътрешно свободния човек.

В условията на една изостанала действителност и в рамките на една литература, която все още утвърждава естетическия си статут. Тя съчетава бурната емоционалност с философски прозрения, в нея се решават вечните проблеми за свобода и справедливост, за дълг и човешко щастие, за смърт и безсмъртие.